



CALP

ARQUEOLOGIA I MUSEUS

MARQ

GUIA DIDÀCTICA

Primària / Secundària



Si preguntàrem a qualsevol alacantí o turista, de tots els que ens visiten, sobre Calp probablement la majoria faria referència al seu majestuós i singular Penyal d'Ifac.

Però Calp és molt més. La seua ubicació estratègica l'ha dut a ser un punt d'atracció important al llarg de la història. Hi concentra no sols un nivell d'assentaments poblacionals destacat sinó un patrimoni arqueològic considerable format per prop d'una trentena de jaciments, dos dels quals mereixen una menció especial en qualsevol tractat d'arqueologia de la península ibèrica, els Banyets de la Reina i la Pobra d'Ifac.

Els Banys de la Reina han proporcionat un dels millors exemples del luxe i benestar romans de tota la costa mediterrània espanyola, i la investigació recent de la Pobra d'Ifac ha posat de manifest un cas excepcional dins de l'arqueologia de la nostra Comunitat, exemple de ciutat medieval inalterada per edificacions posteriors.

Amb l'exposició "Calp. Arqueologia i Museu", setena del cicle Museus municipals en el MARQ, es pretén mostrar la riquesa del patrimoni calpí, a través d'una cuidada selecció de més de 240 peces. I com en ocasions anteriors, la nostra intenció no és una altra que la de facilitar la seua comprensió al públic en general i, de manera molt especial, a l'escolar mitjançant les nostres guies didàctiques. Una vegada més desitgem que el material didàctic que ací exposem complisca amb els objectius d'acostar la nostra història i el patrimoni arqueològic alacantí als més joves, que són els destinataris a rebre'l i custodiar-lo com el llegat més preat que hem rebut dels nostres avantpassats.

Josep Albert Cortés i Garrido
Director Gerent del MARQ

Aquesta guia s'ha planificat com un quadern divulgatiu que, encara que complementa la visita a l'exposició, no ha d'estar necessàriament vinculat a ella. Està concebuda per a ser utilitzada independentment, amb unes activitats que es poden realitzar a classe o individualment i que serveixen per a reforçar allò que s'ha llegit a les pàgines de text.

OBJECTIUS

- Conèixer el patrimoni arqueològic de Calp i el seu entorn.
- Apreciar la importància que té l'Arqueologia per a la reconstrucció del passat.
- Inculcar respecte per les restes arqueològiques i valorar-los com a elements de la nostra identitat cultural.
- Potenciar la idea de museu com a lloc d'aprenentatge.
- Aproximar-se a punts concrets de la cultura material romana, com ara l'art del mosaic i l'estructura d'unes termes.
- Familiaritzar-se amb el vocabulari de l'arquitectura gòtica.

NIVELL

Dirigit preferentment al 3r cicle d'Educació Primària i a Secundària.

Pel fet que el text ha de ser unitari, en el cas que la guia siga emprada com a material escolar addicional es recomana que, per als nivells de Primària, siga utilitzada prèviament pel docent, a fi de facilitar la tasca de comprensió al seu alumnat.

QUÈ CONTÉ AQUESTA GUIA?

Aquesta guia didàctica està organitzada en sis apartats. El primer explica breument la història de la investigació arqueològica en aquesta comarca. Tres apartats tracten sobre les etapes històriques de Calp fins a l'edat mitjana i altres dos blocs més extensos se centren en els més importants jaciments de Calp, els Banys de la Reina i la Pobla d'Ifac. Aquests dos jaciments arqueològics són d'una importància de primer orde en l'arqueologia d'Alacant i de tota la Comunitat Valenciana. El primer d'ells, els Banys de la Reina, perquè reuneix dos elements singulars que el converteixen en un jaciment romà molt important: posseeix una de les tres piscifactories romanes de la província d'Alacant (que són a més uns dels pocs exemples de vivers de tota la Hispània romana) i conserva un habitatge amb un excepcional peristil (jardí porticat) de forma redona. El segon, la Pobla d'Ifac, perquè es tracta d'una ciutat medieval no alterada per construccions posteriors i amb una curta vida, per tant, amb edificis poc transformats, com ara l'església gòtica que està encara en procés d'excavació. Aquestes condicions el converteixen en un jaciment de referència per a conèixer vida quotidiana d'una ciutat cristiana en un moment molt concret de la nostra edat mitjana.

La guia es completa amb un seguit d'exercicis basats en la informació del text i s'inclouen les solucions al final del quadern. Les activitats estan separades en dos blocs, un orientat a Primària i una altra a Secundària.

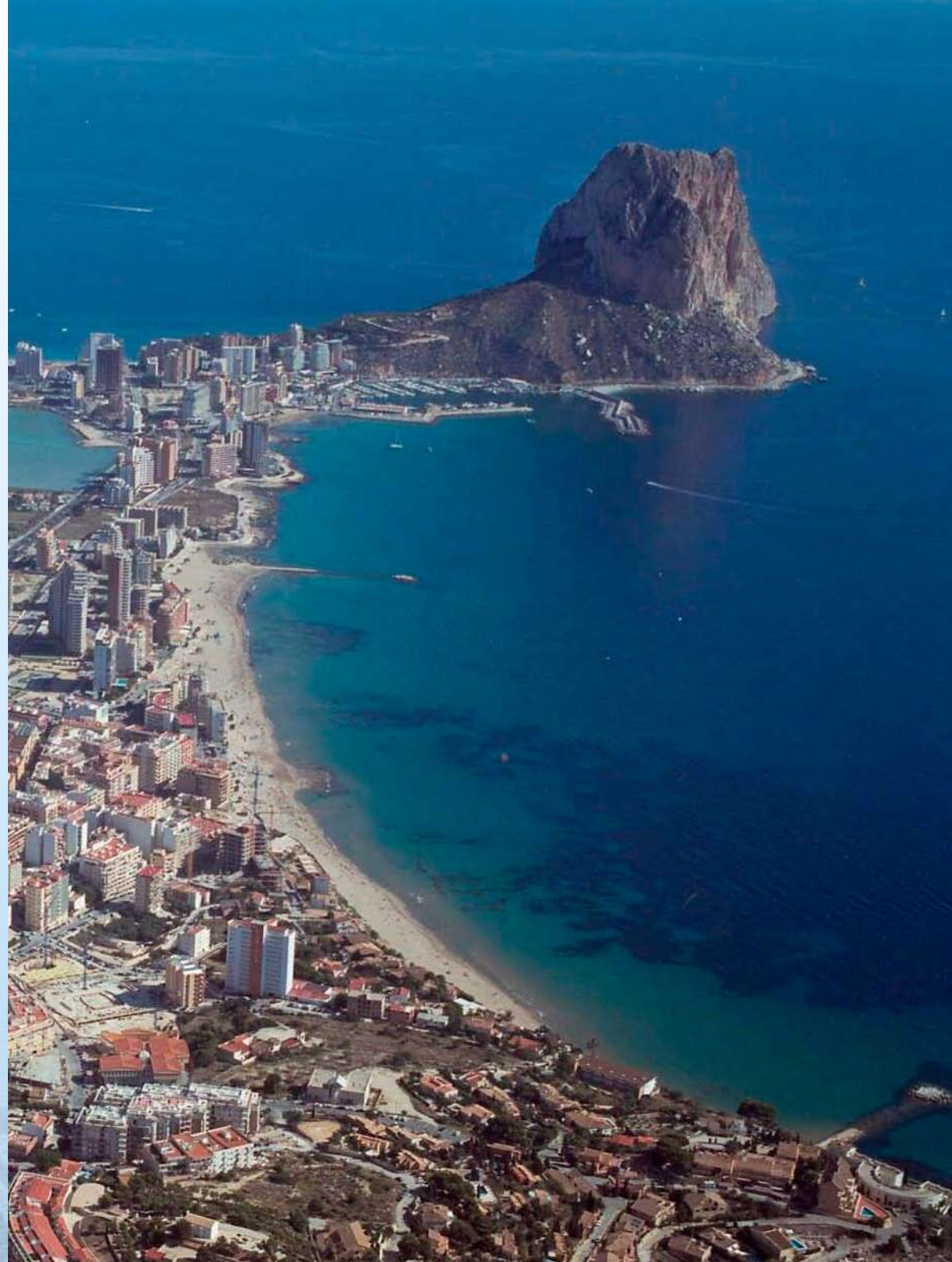


INTRODUCCIÓ

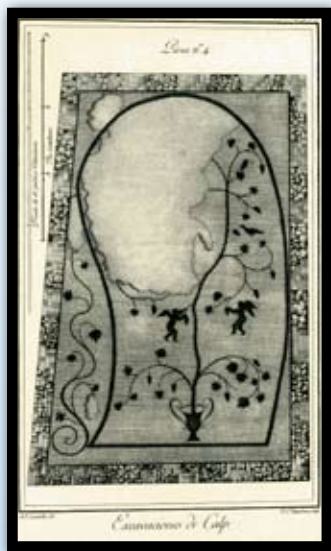


Calp és una localitat d'uns 30.000 habitants de la comarca alacantina de la Marina Alta. El seu terme municipal presenta una orografia molt accidentada no sols per les elevacions muntanyenques del seu entorn, sinó també perquè dels 11 Km. De línia de costa, només poc més de 2 km són de platges i els restants 9 km són penya-segats. De fet, la fita geogràfica més excel·lent i conegut del seu litoral – i de tota la Costa Blanca – és el majestuós Penyal d'Ifac.

El penyal és una enorme mola rocosa de més de 300 m d'altura i un quilòmetre de longitud que s'endinsa en el mar i s'uneix a terra ferma per un istme. Per les seues dimensions i per la seua ubicació costanera sempre ha sigut un referent visual per als navegants. A més, forma una tranquil·la badia que ha possibilitat, des de l'Antiguitat, l'arribada de barcos i amb ells de transaccions comercials. El Penyal d'Ifac és, a més, des de fa 23 anys, un espai natural protegit (parc natural) per la seua rica varietat de flora i fauna.



HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ ARQUEOLÒGICA A CALP



Les primeres notícies sobre el patrimoni arqueològic de Calp es remunten a fa 400 anys: el 1610 un cronista valencià fa una descripció dels viviers de peix (que sempre havien estat visibles per estar juntament amb el mar) i relata l'extracció d'un mosaic per al rei Felip II. Hauran de passar molts anys fins que un altre gran erudit, el famós naturalista Cavanilles - que a finals del segle XVIII va viatjar per les terres del Regne de València descrivint i anotant la flora, els paisatges i altres curiositats - realitze diferents excavacions a Calp on va extraure més mosaics romans. Però el vertader interès científic s'inicia a principis del segle XX, quan

dos destacats arqueòlegs alemanys juntament amb un erudit local (F. Martínez y Martínez) es llancen a la recerca d'una colònia grega anomenada *Hemeroskopeion*, que s'esmenta a les fonts clàssiques antigues i que creuen que se situa al litoral de Calp. Les seues exploracions es van centrar en les vessants del Penyal d'Ifac i encara que no hi van trobar aquesta colònia (de fet, fins al moment no s'hi ha trobat cap ciutat grega en les costes alcantines) van proporcionar els primers materials d'època ibera. En la dècada de 1960 es realitzen excavacions tant a les vessants d'Ifac com en la costa de Calp (producte d'aquestes últimes és un fragment de mosaic romà que s'hi exposa al MARQ). A partir

ja des d'aquell moment les excavacions realitzades per arqueòlegs professionals han tret a la llum el jaciment romà dels Banys de la Reina i, més recentment, el poblat medieval d'Ifac, que des de l'any 2005 està sent estudiat en un projecte científic ("Projecte Arqueològic Ifac") en el qual hi participen nombrosos especialistes de diferents universitats espanyoles i estrangeres i de diferents disciplines científiques.

Finalment, per a concloure amb aquest breu recorregut cal recordar que la intensa activitat arqueològica a Calp va obligar a la creació d'un museu municipal: en 1997 es va fundar el "Museu Arqueològic de Calp", situat en l'edifici de l'Ajuntament Vell, que custòdia i exhibeix el patrimoni local tan ric.

Campana Arqueológica en las Ruinas
"El Peñón de Ifac": Años 1963-



CALP EN ELS INICIS DE LA HISTÒRIA

El poblament més antic de la comarca de Calp es pot remuntar a l'edat del bronze (fa més de 3.000 anys), com així ho demostren els materials trobats en la vessant oriental del Penyal d'Ifac i el poblat murallat del Tossal de Cocentari.

Molts segles després, abans de l'arribada dels romans, la comarca de Calp pertanyia al territori de la Contestània, un dels territoris habitats pels ibers. Els ibers mai no van ser un poble unit sinó que eren una multitud de tribus o pobles amb una cultura comuna. Els que habitaven aquestes terres d'Alacant eren els contestans.

Els arqueòlegs han trobat proves segures que en les vessants del Penyal d'Ifac va haver-hi un poblat ibèric. Encara que les restes estan molt deteriorats són una mostra evident que allí va assentar-se una comunitat ibèrica. D'entre tot el mate-

rial trobat (majoritàriament restes de ceràmica) destaquen uns fragments d'una gerra pintada que és excepcional per la seua decoració: una escena d'un guerrer ibèric a cavall que s'enfronta a un animal de grans mides, potser un llop.

Altres troballes ibèriques es van trobar un poc més al nord del Penyal, al Tossal de l'Empedrola. En la part alta d'aquest puig es van trobar les restes d'una torre de vigilància ibèrica. Fins al moment només hi ha dos exemples més de torre-sentinella en tota la Contestània ibèrica, la qual cosa converteix la Torre de l'Empedrola en una mostra d'alt valor arqueològic.

De la torre només s'hi han conservat els fonaments de pedra. Però els estudis demostren que era una torre rectangular, feta de terra piconada i d'una altura de dos pisos. Des de la seua terrassa es devia divisar tant els camins cap a l'interior com també el Penyal, de l'assentament ibèric del qual devia dependre. De fet, les restes arqueològiques trobats en la torre i en el Penyal d'Ifac pertanyen a la mateixa època (primera meitat del segle IV a.C.). Els especialistes creuen que la torre va ser un punt de vigilància dirigit a avisar als ibers d'Ifac

de l'arribada d'algun perill des de les valls de l'interior, perquè cap al mar el mateix penyal tenia millor visibilitat. Però, què era allò tan important que calia protegir? Possiblement el valuós comerç de la sal – el millor recurs que ofereix la costa de Calp – i que potser els ibers ja hi explotaven. Encara que de moment tota són hipòtesi, la qual cosa és evident és que Calp i el seu territori van tindre un gran valor estratègic en època ibèrica.

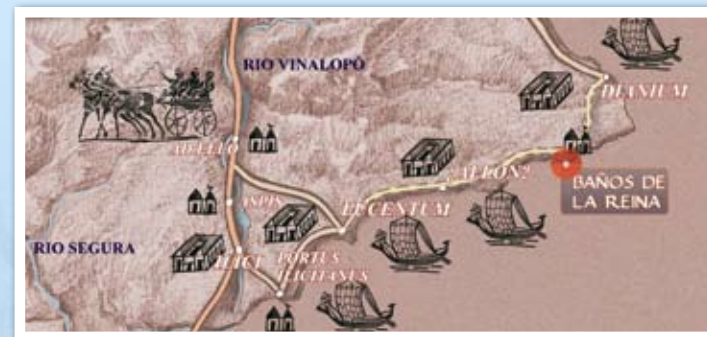


CALP EN ÈPOCA ROMANA

Els romans van començar la conquesta de la Península Ibèrica a finals del segle III a.C. Els territoris que controlaven es van dividir en províncies i es van administrar des de les ciutats. Per proximitat, la població de què depenien els territoris de Calp era el municipi romà de *Dianium* (Dénia).

En època romana, Calp va concentrar una xicoteta població de rics propietaris que es coneix com a jaciment arqueològic de “Banys de la Reina”. No es tracta d’una ciutat sinó d’un vicus, és a dir, un xicotet nucli residencial format per diferents habitatges que depenien d’una població major, en aquest cas, l’esmentada *Dianium*, que administrava els recursos i la població dispersa del territori circumdant.

En època tardana, quan el cristianisme es converteix en la religió oficial de l’Imperi Romà, els Banys de la Reina s’hi adapten a la nova doctrina i es construirà una església petita que concentrarà al seu voltant un cementeri. Aquesta és una altra mostra de la importància de Calp, perquè no tots els jaciments romans té proves tan evidents de l’adopció del cristianisme.





EL JACIMENT ROMÀ DELS BANYS DE LA REINA

Aquest enclavament romà es localitza en una zona costanera situada entre el nucli urbà de Calp i el seu port, als peus del Penyal d'Ifac. El jaciment es coneix des d'antic: ja en el segle XVII cronistes de l'època ho descriuen i s'extrauen alguns dels seus mosaics.



Protegit pel Penyal d'Ifac, els seus habitants disposaven d'un embarcador que permetia l'arribada de vaixells amb mercaderies variades: oli, vi, salades i recipients de la Bètica (Andalusia), Eivissa i el nord d'Àfrica. Però el que millor demostra l'abast comercial de Banys de la Reina és la gran varietat de rics marbres que van utilitzar per a decorar els habitatges, que procedeixen de llocs molt distants de la Mediterrània. També s'hi han trobat moltes monedes de bronze, i algunes de plata, que s'utilitzaven en les transaccions comercials.

A més del comerç, els habitants dels Banys de la Reina també vivien dels recursos de la zona: l'agricultura, la pesca i les salades.

EL MOSAIC

La paraula "mosaic" deriva del terme *opus musivum* que significa "obra inspirada per les Muses". Açò s'explica perquè és un treball tan minuciós i despertava tanta admiració que pareixia una tasca característica dels déus.

El mosaic és un treball decoratiu que consisteix a cobrir el paviment amb peces diminutes quadrades de pedra de diferents colors per formar un dibuix. Cada trosset de pedra, d'aproximadament mig centímetre, s'anomena "tessel·la", d'ací que es conega amb el nom d'*opus tessellatum*. També, però, s'hi poden emprar plaques relativament grans de marbres de diferents tonalitats per formar dissenys geomètrics. A aquest tipus es coneix com a *opus sectile*.

Als Banys de la Reina, que reuneix un dels conjunts més nombrosos de mosaics romans de la província d'Alacant, s'hi han trobat els dos tipus de mosaics, fins i tot en diferents estances del mateix habitatge. Potser el més espectacular siga el mosaic circular de tesselles blanques i negres que cobria el peristil (pati porticat) de l'habitatge 1 i que originàriament tenia una mida de 22 metres de diàmetre.



opus sectile



opus tessellatum

Perquè et faces una idea d'aquest conjunt arqueològic, et mostrarem les parts més importants:

1. ELS HABITATGES I LES TERMES.

El conjunt de Banys de la Reina el formen 3 rics habitatges. S'hi va construir, a les acaballes del segle I, el primer habitatge (*domus*), i el van dotar posteriorment d'uns banys. Més tard van aparéixer al seu voltant altres nuclis residencials.

El que més destaca de tot el conjunt és la decoració luxosa les estances: pintures murals, estàtues en pedra i en bronze, mosaics i rics marbres policroms (fins a 17 varietats diferents) que procedien de diferents indrets de la Mediterrània: Grècia, Algèria, Egipte, Tunis i Turquia. Però també hi destaquen les comoditats de les cases, equipades amb banys privats (*balnea*) i fins i tot amb un sistema de calefacció per a alguna estança.

Si volem destacar el més important de l'**habitatge 1** hauríem d'assenyalar principalment la seua estructura arquitectònica singular i els seus mosaics magnífics: huit estances de la casa s'hi organitzen al voltant d'un gran pati circular central rodejat de columnes (peristil) i cobert per un mosaic redó de colors blanc i negre. El dormitori principal tenia un sistema de calefacció sota el sòl i per l'interior de les parets, que permetia mantindre una temperatura agradable a l'hivern.

1. Gran *peristilum* (pati porticat) circular, amb un mosaic en colors negre i blanc. La disposició de les 8 estances al voltant del pati obert permet la seua il·luminació. Totes les habitacions tenen sòls coberts de rics marbres.
2. El dormitori principal (*cubiculum*), de planta octogonal, disposava d'un sistema de calefacció sota el sòl i per les parets (de doble barandat). És el mateix sistema que s'utilitzava per a les termes.
3. *Atrium* amb mosaic bicrom de motius geomètrics. És el vestíbul o apoditerium d'aquestes termes privades. Des d'ací s'inicia el recorregut del bany.
4. *Frigidarium* o sala freda. Té dues piscines (natatio): una -acabada en absis- davant de la porta i l'altra rectangular a mà esquerra. Aquesta última va ser dividida en dues piletes en un moment posterior.
5. *Tepidarium* o sala tèbia. És la sala d'aclimatació entre el fred i la calor. Ací hi ha un labrum o pica amb aigua per a refrescar-se quan s'ix de la sala calenta. Per davall del sòl d'aquesta sala circula l'aire calent. Per això, es crea un sòl fals sostingut per columnes d'argila que forma un espai buit, anomenat *hipocaustum*.
6. *Caldarium* o sala calenta. Comptava amb 2 alvei o banyeres d'aigua molt calenta. També per davall d'aquesta sala està l'*hipocaustum* o espai buit perquè passe el calor del forn. Per augmentar la calor del *caldarium*, les parets podien tindre una cambra d'aire o doble barandat per on devia ascendir l'aire calent de l'*hipocaustum*.



HABITATGE 1



De l'**habitatge 2** destaquen les pintures que hi van formar part de la decoració dels seus murs. Tan sols s'hi van trobar fragments que permeteren, però, reconstruir el programa decoratiu: la part inferior de la paret tenia un fons vermell amb motius vegetals en groc, verd i blanc i la zona mitjaana y superior era de color groc i estava dividida en quadres. L'**habitatge 3**, que es localitza davall les cases actuals situades juntament al passeig marítim, va disposar d'uns banys extensos, coneguts com a les Termes de la Muntanyeta.

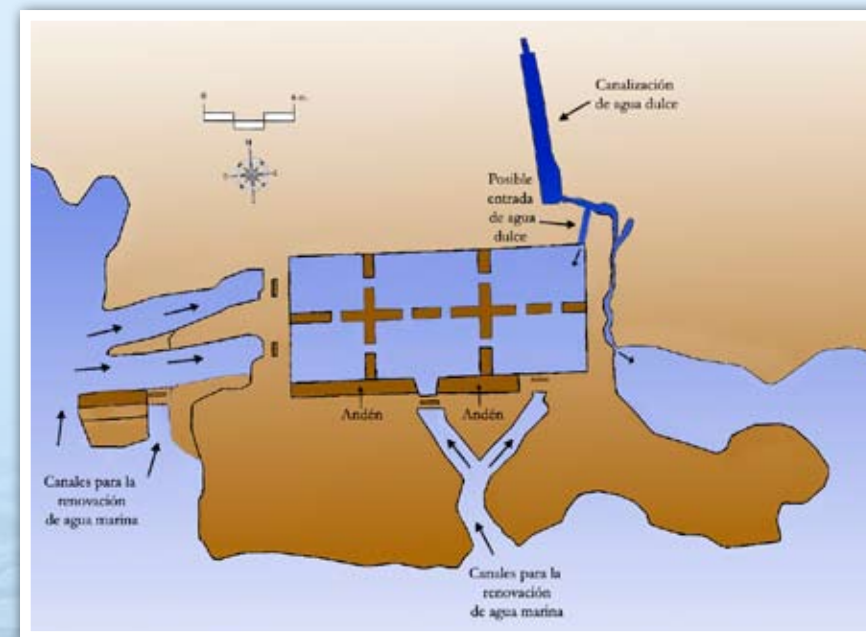
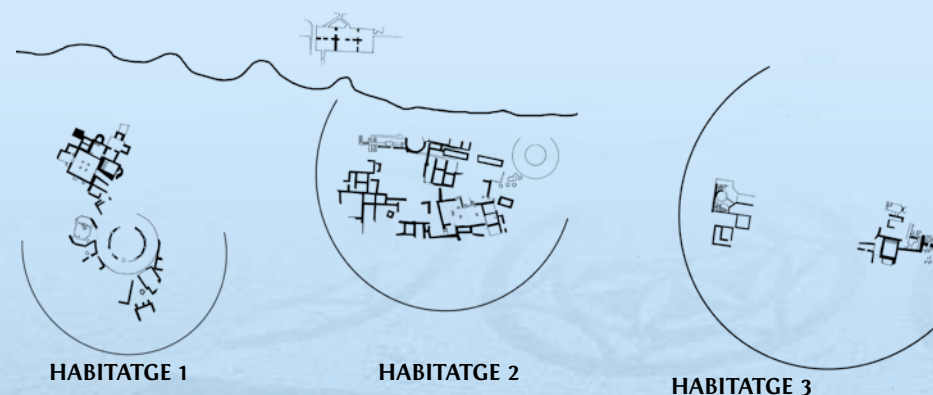


Per a la il·luminació de les estances s'hi van emprar llums d'oli fetes d'argila (lluernes). També s'hi han trobat altres objectes de la vida quotidiana, com per exemple, fitxes i daus d'os, adorns, un aplic d'un cofre de fusta i altres evidències curioses com els noms de dos esclaus (*Nusa* i *Onesimus*) inscrits sobre ceràmica.

2- LA PISCIFACTORIA.

Es tracta d'un gran dipòsit rectangular excavat en la roca en la mateixa línia de costa. Al seu interior, hi havia 6 basses comunicades entre si, que servien per a criar

Relacionats amb els habitatges tenim tot un seguit d'objectes d'ús diari que es van trobar a les excavacions arqueològiques. Coneixem els recipients ceràmics que usaven per a cuinar (olles, morters, gerres) i per al servei de taula (bols, plats i gerres de *terra sigillata*).

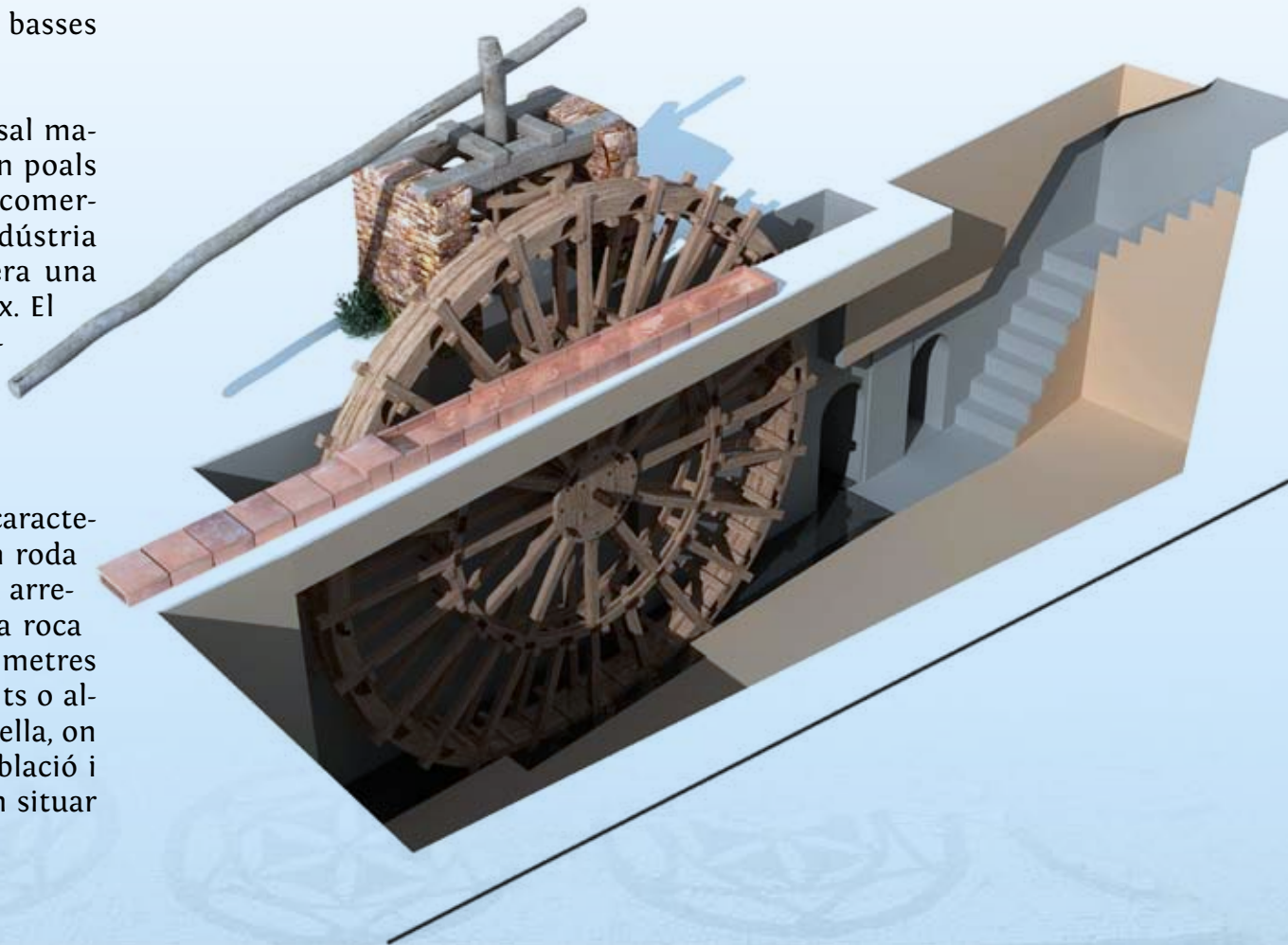


peixos i així disposar de peix fresc. L'entrada d'aigua de mar es realitzava a través de quatre canals, que es tancaven mitjançant portes tan bon punt s'hi trobaven plenes. Són precisament aquestes basses les que van donar el nom al lloc : les interpretacions populars van confondre les basses amb els banys d'una reina mora.

També van existir unes piletes per a salar el peix. La sal marina que s'hi utilitzava s'hi obtenia per evaporació en poals al costat del mar. El peix salat (o saladura) es podia comercialitzar i l'envasaven a les àmfores. Associada a la indústria de la saladura estava la fabricació del *garum*, que era una salsa obtinguda amb els rebutjos i les budells del peix. El producte final era una salsa de sabor agre, molt apreciat pels romans per a condimentar els seus plats.

3. LA SÉNIA.

La sénia de Calp és l'únic enginy mecànic d'aquestes característiques trobat fins a hores d'ara. Es tracta d'una gran roda de fusta de 8 m de diàmetre amb compartiments per a arreplegar l'aigua (catúfols) que s'encaixava en un tall a la roca des del qual s'accedia a l'aigua d'un aquífer, situat a 6 metres de profunditat. La sénia elevava l'aigua a quatre dipòsits o aljubs (també excavats a la roca) situats juntament amb ella, on s'hi emmagatzemava per al subministrament de la població i de les termes. Tot el conjunt – sénia i aljubs – s'hi van situar juntament amb un dels habitatges.



4. ESGLÉSIA I LA NECRÒPOLIS CRISTIANA.

A principis del segle V d.C., mentre els habitatges 2 i 3 quedaven abandonats, la zona nord de l'habitatge 1 es va reutilitzar per a edificar una basílica cristiana. Primer es va construir a l'exterior de l'edifici, en un cantó entre dues habitacions, un baptisteri (una pica en forma de creu grega i amb un escaló de baixada en cada un dels seus braços).

Després s'hi van fer més modificacions amb l'eliminació d'estructures antigues i la creació d'un recinte rectangular nou que abastava el baptisteri esmentat adés. Al seu al voltant i sobre una gran part de l'espai construït s'hi va realitzar soterraments, entre

els quals hi podem trobar 2 sarcòfags de pedra. En total s'hi van trobar 23 tombes, tant dins de l'església com en altres habitacions adjuntes, i s'hi trencà de vegades el sòl de mosaic i de marbre de l'habitatge 1. Majoritàriament són soterraments amb cista coberts amb lloses de pedra i amb escassos aixovars funeraris.



CALP EN L'EDAT MITJANA

A començaments del segle VIII s'inicia la conquesta musulmana de la península ibèrica. Els musulmans van habitar aquesta terra, a la qual li van posar el nom de *Kalb*. Ho sabem perquè un geògraf musulmà de Granada que va viure durant el segle XII, *al-Zuhri*, esmenta concisament la pesca de la tonyina en un lloc de la costa alacantina anomenat així.

L'arqueologia ha proporcionat alguns testimonis de la presència islàmica: les restes més antigues s'hi han trobat al Penyal d'Ifac, on hi havia un assentament musulmà dels segles X a l'XI. Aquestes restes tenen la seua continuació en l'estratègic Turó del Castellet que va albergar un assentament d'època almohade (segles XII-XIII). Un altre important exemple de la presència islàmica és l'amulet islàmic trobat recentment a la necròpolis medieval d'Ifac i del qual en parlarem més endavant.

Després de més de cinc segles de domini musulmà, a les acaballes del segle XIII el rei Jaume I d'Aragó conquereix aquest territori i inicia un procés de repoblació amb nous colons cristians i la creació de grans senyorius governats pels seus nobles més fidels. En aquest projecte de repoblació dels territoris conquerits al sud del Regne de València s'explica la creació de la Pobra d'Ifac en les vesants del penyal. A pesar d'aquesta nova fundació, és possible que Calp continuara tenint població, ja que existia com una xicoteta alqueria abans d'Ifac. Quan 60 anys més tard, durant les guerres entre la corones d'Aragó i de Castella, es produeix la destrucció de la Pobra d'Ifac, la major part dels habitants es devien traslladar novament a Calp.



ROGER DE LLÚRIA

Roger de Llúria (a vegades apareix també anomenat com a Roger de Lauria) va nèixer en el sud d'Itàlia, en la localitat de Lauria, el 1245. Va lluitar tota la seua vida al servei d'Aragó i defensà sempre els interessos dels reis aragonesos al sud d'Aragó i Sicília. Va arribar a convertir-se en l'Almirall (màxim general de la marina de guerra) de la Corona d'Aragó. En recompensa pels seus serveis el rei li concedeix els territoris de la Vall d'Albaida, Cocentaina i Alcoi.

Roger, però, vol una eixida marítima a les seues possessions i finalment obté de Jaume II els castells de Calp, Altea i els seus termes. El 1305 Roger mor a València a l'edat de 60 anys.

En les seues possessions la família Llúria va desenvolupar una àmplia política constructiva per a consolidar el seu poder. Roger va emprendre obres de caràcter defensiu, com ara la Torre de Cocentaina - cas singular de l'arquitectura militar medieval en la nostra província - i la construcció de noves 'pobles', un dels exemples del qual és Ifac, amb fortes muralles i defenses. En canvi, la seua dona i la seua filla s'hi van concentrar en projectes de caràcter religiós, com ara els convents i les esglésies. Una bona mostra d'això és l'església de la Mare de Déu dels Àngels d'Ifac.



EL JACIMENT MEDIEVAL DE LA POBLA D'IFAC

La gran importància d'aquest jaciment arqueològic rau en el fet que és un cas excepcional d'assentament medieval que no ha sigut transformat amb el pas del temps, com ocorre amb moltes de les nostres ciutats actuals. Gràcies a açò, els arqueòlegs tenen una oportunitat única per a conèixer la vida en una població de l'edat mitjana.

Una prova d'això la tenim a l'església medieval d'Ifac, que encara està sent excavada. Podem conèixer en el seu estat més pur un edifici religiós gòtic que, en romandre sota terra, no va patir grans transformacions posteriors, com ocorre en la majoria de les nostres esglésies. A més, la sobtada destrucció de la ciutat i l'abandonament de la major part dels seus habitants ha permès trobar una gran varietat d'objectes.

S'hi han realitzat fins al moment 5 campanyes d'excavació i en elles s'hi han trobat des de restes d'armes (puntes de llances, projectils de ballesta, bales de ferro per a artilleria, plaques de ferro de les armadures) fins a elements d'ús quotidià, com a ceràmiques de qualsevol tipus, estris de pesca (hams i pesos per a xarxes) o estris d'ús personal (pinces, polseres de bronze, arracades de plata, sivelles de cinturó, etc.).

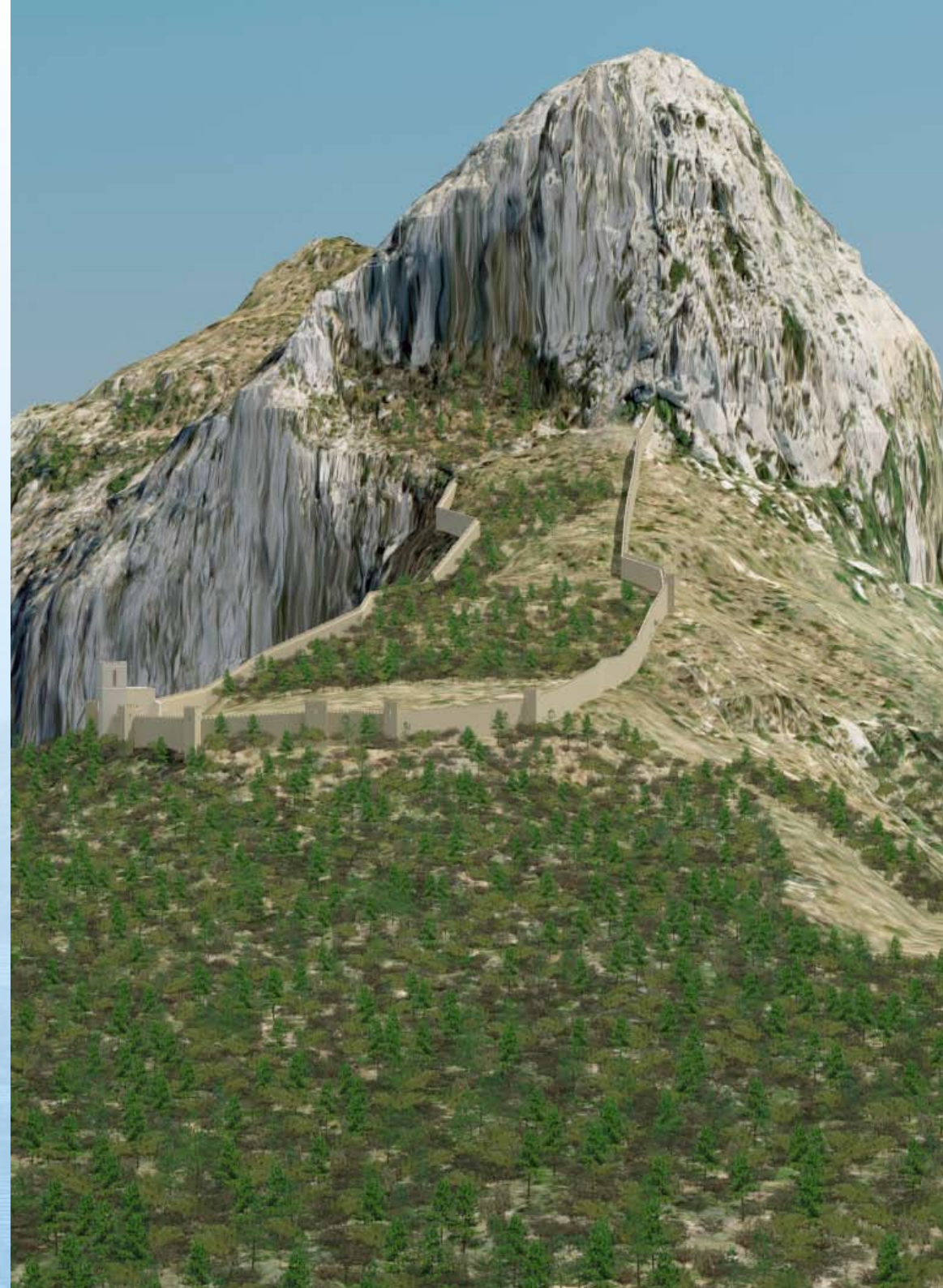
La història d'aquest
poblat medieval



comença a finals del segle XIII, quan el rei Pere III d'Aragó ordena construir una pobla a les faltes del penyal. Però aquest projecte no es dugué a terme immediatament, sinó 15 anys més tard, el 1297, en època del seu successor Jaume II, qui concedí el permís de construcció al seu almirall Roger de Llúria, senyor de Cocentaina i Alcoi, que fundarà aquesta nova població. Però al poc de temps Roger mor i és la seua filla Margarida de Llúria qui continua i finalitza les obres a Ifac.

La pobla va tindre una vida curta de 61 anys. El 1359 una flota al servei de Castella, amb participació de vaixells genovesos i portuguesos, ataca la ciutat i destrueix les seues defenses. Però Ifac no va ser arrasada ni completament deshabitada, va continuar havent-hi una població residual fins a principis del segle XV.

Algun intent posterior per a reconstruir-la no va tindre èxit perquè tota la població ja residia a Calp. Amb el temps la pobla va quedar pràcticament en ruïnes i va ser cau de pirates que comerciaven amb esclaus.



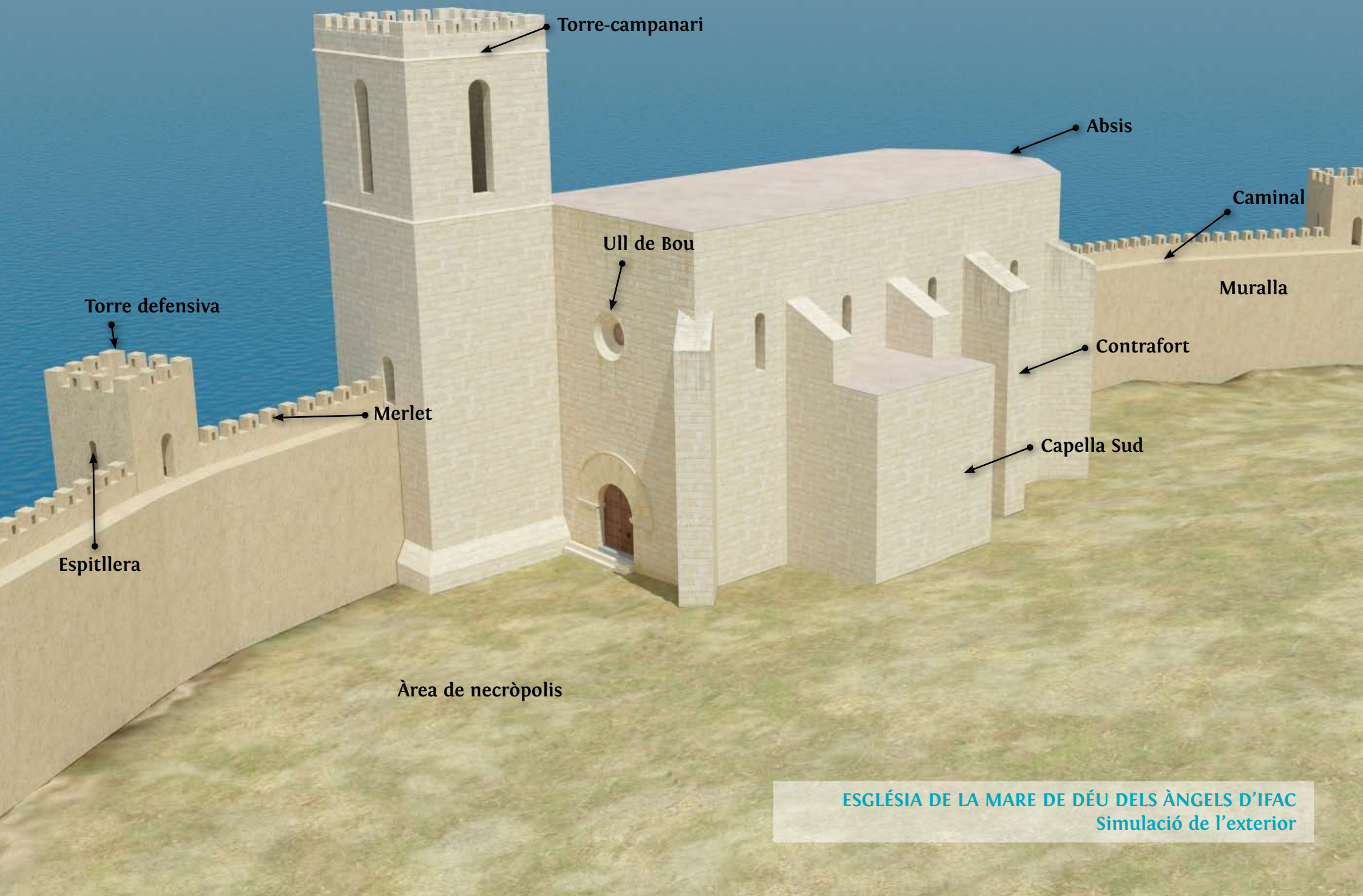


Ara veurem per parts el que els arqueòlegs han tret a la llum fins al moment:

1- LES MURALLES. El recinte de muralles té una longitud de més de 800 m, amb 9 torres. La zona nord és la millor conservada amb més de 200 m de muralla i 7 torres. La part inferior dels murs es va fer amb filades de pedra (maçoneria) mentres que quasi tot l'alçat és de tàpia (mescla de calç, fang i pedra xicoteta). La muralla féu una alçària de 12 m i tenia un camí de ronda o vigilància (caminal) en la part alta que devia comunicar totes les torres i devia servir per a la millor defensa del recinte. A sota, a nivell del sòl hi havia algunes obertures estretes i allargades (espitlleres) per a defensar la muralla i disparar les ballestes. Per tant, el recinte es devia defensar des de dalt (caminal) i des de sota.

2. L'ESGLÉSIA. Esdevé la troballa més espectacular de les realitzades fins al moment en aquest jaciment. Pensa en qualsevol església antiga de les nostres ciutats i imagina't ara que estiguera derruïda i soterrada. Pots sentir l'experiència que esdevé excavar aquest tipus d'edifici? Perquè aquest cas, tan excepcional, és el que el personal investigador està fent a Ifac: traient a la llum i documentant una església soterrada pel pas del temps.

Aquesta església es coneix amb el nom de la Mare de Déu dels Àngels. Per ara és l'església gòtica més al sud del Reg-



Torre-campanari

Absis

Caminal

Muralla

Contrafort

Capella Sud

Ull de Bou

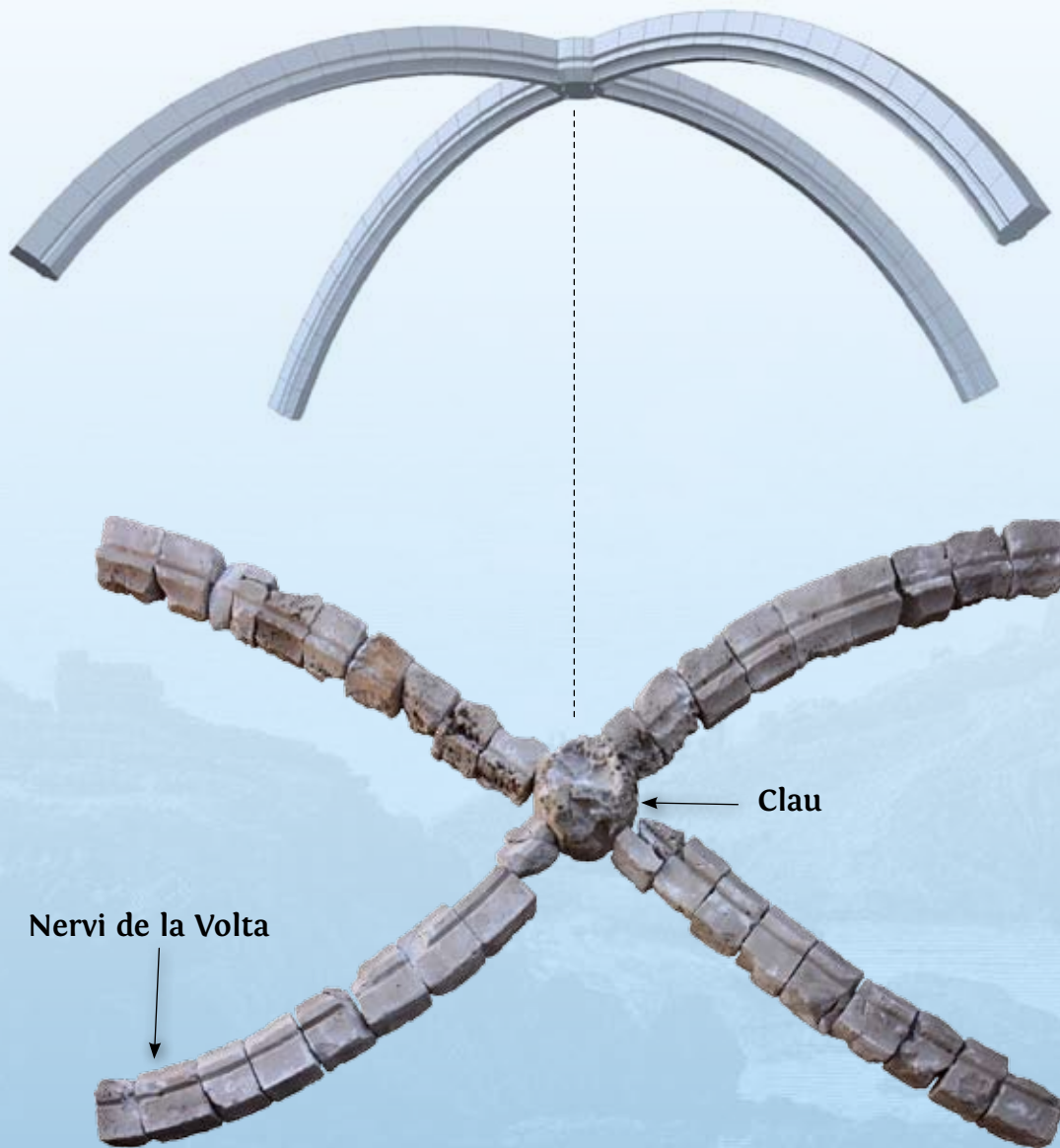
Torre defensiva

Merlet

Espitllera

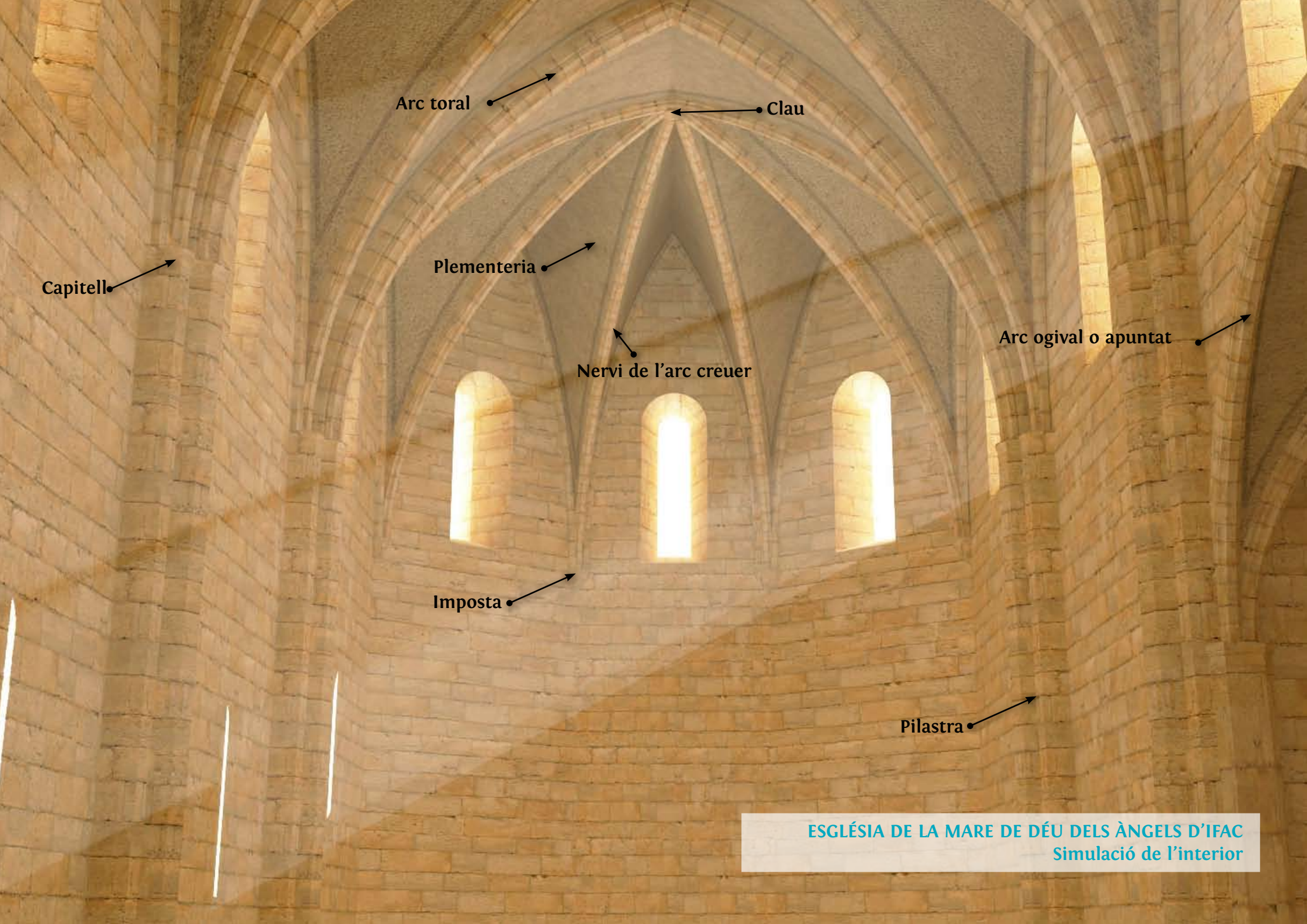
Àrea de necròpolis

ESGLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DELS ÀNGELS D'IFAC
Simulació de l'exterior



ne de València. Va ser ordenada construir per la filla de Roger de Llúria, Senyora Margarida de Llúria a meitat del segle XIV. Es troba apegada a la muralla nord i s'hi conserva fins a una alçària d'uns 2 o 3 m. Era una església de planta rectangular, de 25 m de llargària i 14 d'amplària, d'una sola nau amb capelles laterals, de les quals fins al moment només s'hi ha excavat la Capella Sud. S'hi devia cobrir amb voltes de creueria, tant en la nau principal com en les capelles laterals i els seus murs s'hi devien reforçar amb contraforts com sol fer-se als edificis gòtics. Per les restes trobades cal imaginar que devia tenir una porta d'accés en arc de mig punt, d'uns 4 m d'alçària i més de 2 m d'amplària, que es devia tancar amb 2 fulles de fusta i a la qual s'hi accedia per una escalinata de 2 esglaons. Fins ara s'han recuperat, en les excavacions, mig centenar de fragments de la volta (nervis dels arcs que travessaven la volta de la nau principal). Les obertures per a il·luminar l'interior devien ser escasses i estretes. La cara exterior de la coberta devia ser plana (la interior ja hem dit que era en forma de volta de creueria). En realitat l'església devia tenir un aspecte molt sobri.

L'única capella excavada, la Capella Sud (que es troba en aqueix cantó de l'edifici), és una estada rectangular de quasi 4 m de llargària. El seu sòl està mig metre per damunt del de la nau central, a causa, potser, del desnivell pronunciat del terreny. La coberta d'aquesta capella és la prin-



Capitell

Arc toral

Clau

Plementeria

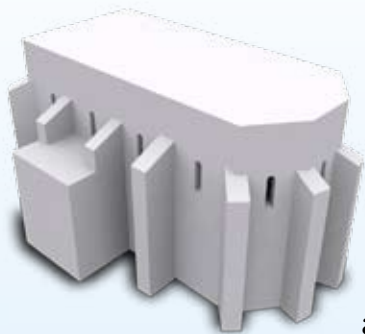
Nervi de l'arc creuer

Arc ogival o apuntat

Imposta

Pilastra

ESGLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DELS ÀNGELS D'IFAC
Simulació de l'interior



El principal treballa fins al moment de l'església: s'hi han conservat 10 peces de pedra per cadascun dels 4 nervis que s'hi devien ajuntar al centre de la volta (en la peça anomenada "clau").

Una curiositat que ofereix l'estudi de l'església són les marques de pedrapiquer, que eren com una signatura del taller que hi havia treballat la pedra. Cal tindre en compte que per a la realització d'una obra tan gran es requeria la participació de molts tallers de pedrapiquers que, a l'hora de cobrar pel seu treball, necessitaven diferenciar les peces treballades amb el seu segell personal. A l'església d'Ifac s'hi han identificat fins a la data un total de 6 marques diferents, especialment motius en forma de creu.

3- LA TORRE-CAMPANARI. Es tracta d'una torre, de planta quadrada, integrada en la muralla que actuava, però, alhora de campanar de l'església. Aquesta disposició es deu al fet que quan va ser alçada, la muralla i l'església ja estaven construïdes, per la qual cosa s'hi adapta a l'espai disponible entre ambdues. La seua alçària devia ser molt major que la resta de les torres, devia arribar potser fins als 20 m d'altura. La torre campanar disposa d'un pas que no interromp el camí de vigilància i que alhora permet pujar per una escala de caragol als pisos superiors.



4- LA NECRÒPOLIS. Enfront de la façana de l'església ha aparegut el cementeri medieval. Fins al moment s'hi han trobat 13 tombes. La majoria són simples fosses excavades en el sòl i amb un senyal de pedra a l'altura del cap per a senyalitzar-la. En principi és difícil entendre com una àrea de cementeri es localitza a l'entrada de l'església, no obstant això, els arqueòlegs se n'han adonat que les lloses que cobreixen algunes de les tombes pertanyien a l'enllosat de l'església, per tant, quan va començar aquest espai a ser utilitzat com a cementeri l'església devia estar ja probablement abandonada.



Entre els objectes apareguts en aquesta necròpolis destaca un objecte metàl·lic interessant: un amulet protector en forma de plaqueta rectangular de plom amb una inscripció àrab, que és la primera prova de grafia islàmica que s'hi ha trobat a Calp.

Resulta també molt interessant les dades que els antropòlegs han proporcionat sobre l'estudi de la població soterrada a la necròpolis. Sabem que els habitants d'Ifac tenien



una estatura i una complexió corporal no molt forta, amb una mala higiene bucal: s'hi ha detectat, per exemple, casos de gingivitis (inflamació i sagnat de les genives) i de càlcul dental o carrall. També trobem malalties als ossos i a les articulacions, sobretot en la columna vertebral i als genolls. Tot això, demostra les dures condicions de vida en què vivien els nostres avantpassats de l'edat mitjana.

5. LES VIVENDES I ALTRES EDIFICIS. Sabem per documents del segle XV que Ifac disposava d'edificis públics per al bon funcionament de la ciutat: els edificis per a albergar l'autoritat municipal i al jutge, un alfòndec o magatzem

de mercaderies i posada per a viatgers, una taverna i un forn de pa. Pel fet que encara s'han realitzat poques campanyes d'excavació no s'han trobat cap d'aquests edificis, però és quasi segur que en el futur eixiran a la llum.

EXERCICIS PER A PRIMÀRIA

- 1 Mira els fragments de la famosa gerra pintada ibera que s'hi va trobar a les vessants del Penyal d'Ifac. T'hem assenyalat el genet iber. Sabries marcar amb un cercle on s'hi troba l'animal contra el qual lluita? Recorda que les figures no estan completes.



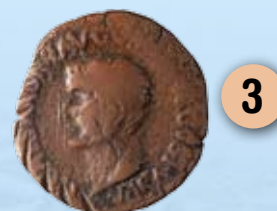
- 2 Mira aquestes peces romanes de Banys de la Reina. A quin número de peça correspon cada activitat?



Activitats comercials



Activitat pesquera



Activitat agrícola



3 Ara has de relacionar les tres columnes. En la primera apareix un llistat d'objectes romans de Banys de la Reina, en la segona les imatges de les peces, i en la tercera l'activitat per a la qual servien. Uneix amb fletxes les tres columnes.

agulla per als cabells

botó

dau

gerreta

morter

lluerna (llum d'oli)



vestit

il·luminació

servei de taula

oci

atenció personal

preparació de l'aliment

4

En aquest exercici hauràs perfeccionar les teues habilitats com a arqueòleg/arqueòloga perquè t'hi exposarem tot un seguit de peces de Banys de la Reina que no estan completes. Hauràs de dir a quina part d'un tot pertanyen. Uneix amb fletxes.



Mosaic



Vas



Bol de ceràmica



Estàtua



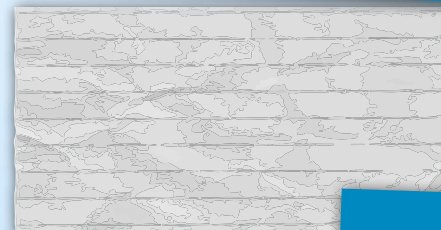
Vaixell

5

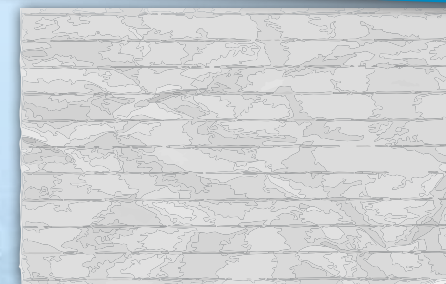
Relaciona aquests 8 termes amb cadascun dels principals jaciments arqueològics de Calp.

- **Roger de Llúria, piscifactoria ,torre-campanario, muralles, mosaic, sénia, volta de creueria i termes**

Banys de la Reina



Pobla d'Illac



6 Posa-li nom a cadascun dels objectes medievals que et mostrem: punta de llança, botó, moneda i sivella.



7 Et presentem 4 peces de distinta època trobades en els jaciments de Calp. Cadascuna d'elles decora la seua superfície amb un tipus de decoració diferent. Podries relacionar cada objecte amb el tipus de decoració?



Pintada



Superfície vidriada

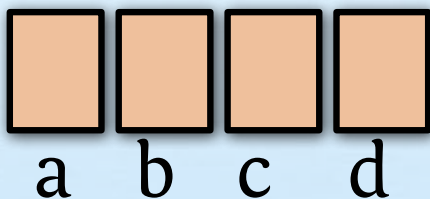


Amb incisions



Amb relleu (a motlle)

8 Et proposem ara uns mots encreuats senzill, però en ell no hauràs de col·locar xifres sinó números. Es tracta que esbrines una data important en la història de Calp: és l'any en què es produeix el saqueig de la ciutat per part de pirates barbarescos, que hi van capturar 400 habitants i van provocar la destrucció i abandonament de la vila durant deu anys. Per completar-ho hauràs de consultar el text de la guia perquè necessites dades molt precises.



a)- Quin és l'habitatge de Banys de la Reina que té un peristil redó amb un mosaic circular magnífic?

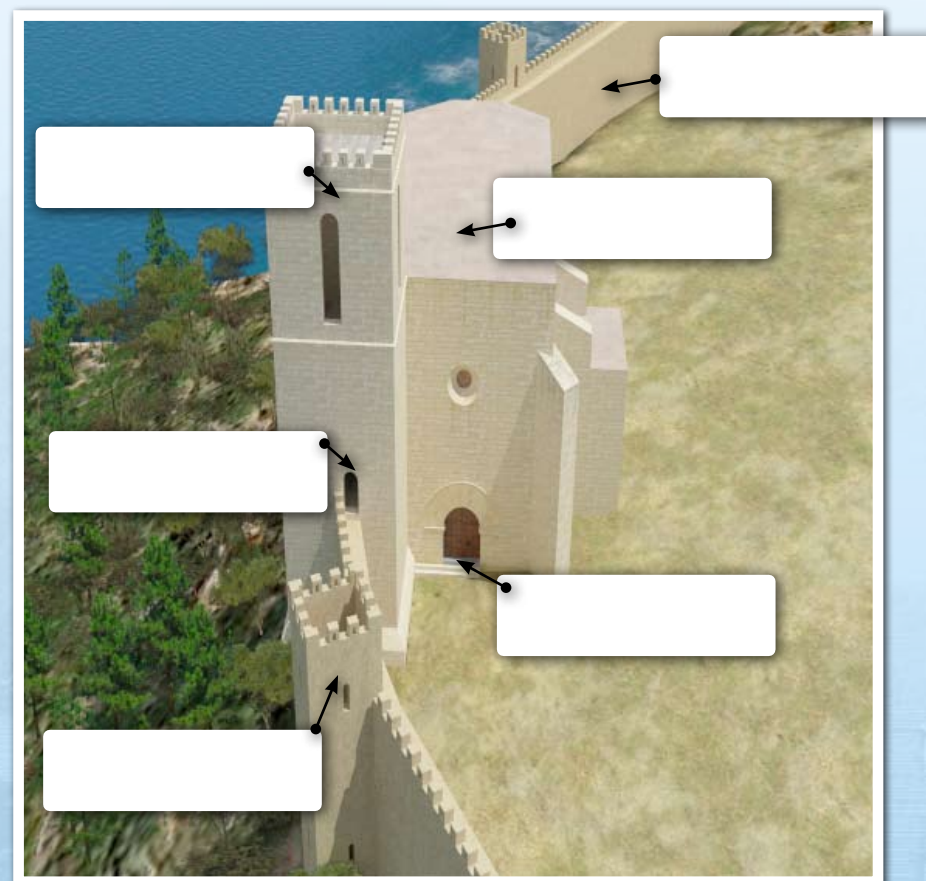
b)-Quantes marques de pedrapiquer s'hi han trobat fins al moment a l'església medieval de la Mare de Déu dels Àngels d'Ifac?

c)-Quants habitatges romans formen el conjunt arqueològic de Banys de la Reina?

d)-Quantes torres té la zona nord de la muralla de la Poble d'Ifac?

9 Sense mirar la il·lustració que has vist en pàgines anteriors col·loca sobre la imatge els següents termes. Alerta, fixa't que hi ha un espai de més!!!

TORRE CAMPANARI /// TORRE DE LA MURALLA /// MURALLA
/// ESGLÉSIA /// PORTA DE L'ESGLÉSIA



10 Tria entre aquestes dues opcions :

1. La Sénia romana de Calp era un enginy mecànic que servia per a... ☐

- a) recreació dels seus habitants
- b) traure aigua i emmagatzemar-la en els aljubs

2. Una piscifactoria era... ☐

- a) un lloc on s'hi criaven peixos per al consum
- b) un aquari on els romans reunien peixos per a estudiar-los

3. El Mosaic era principalment una forma de decorar ... ☐

- a) els sostres
- b) els sòls

4. Els *balnea* romans eren ... ☐

- a) uns llocs de repòs on acudien els malalts
- b) era les termes particulars dels rics

5. El vi, l'oli i les salades que arribaven a Calp en època romana es transportaven en.... ☐

- a) àmfores
- b) el vi i l'oli en recipients de vidre i les salades en àmfores

6. Jaume I va conquerir el territori de Calp ... ☐

- a) als musulmans
- b) als castellans

7. Las Marques de pedrapiquer que hi ha a l'església medieval d'Ifac eren..... ☐

- a) marques que feien els obrers en moments de descans per a divertir-se
- b) marques que diferenciaven el treball de cada taller de picapedreria

8. Roger de Llúria era un noble que estava al servei del rei de ... ☐

- a) la Corona d'Aragó
- b) la Corona de Castella

9. Quan l'antropologia física estudia els individus apareguts en els soterraments, com ara el cas d'Ifac, quina informació es pot obtenir? ☐

- a) res, perquè el teixit orgànic s'ha descompost
- b) l'edat de la persona quan va morir, si era home o dona, malalties que va patir, el seu tipus d'alimentació...

10. La Poble d'Ifac va ser destruïda per... ☐

- a) l'atac dels pirates barbarescos
- b) pels exèrcits de Castella

SOLUCIONS A LA PÀGINA 36



EXERCICIS PER A SECUNDÀRIA

- 1** Per a començar et proposem una activitat que no et resultarà difícil. Et mostrem 3 peces de ceràmica de diferents èpoques. Podries dir a quina etapa pertany?



1

MEDIEVAL CRISTIÀ



2

IBER



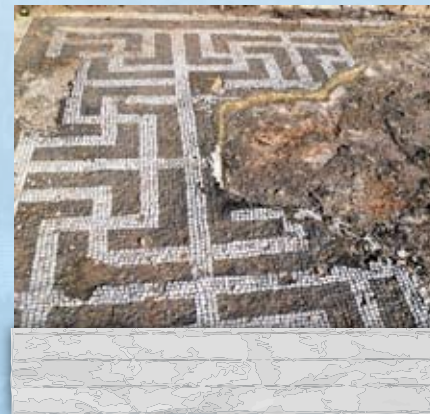
3

ROMÀ

2

- Amb quina part d'una de la domus romana de Banys de la Reina relacionaries cadascuna de les peces:

peristil
qualsevol estança
dormitori
termes



3

A quin dels dos tipus de mosaic – *opus tessellatum* o *opus sectile* – pertany el mosaic de la fotografia?



4

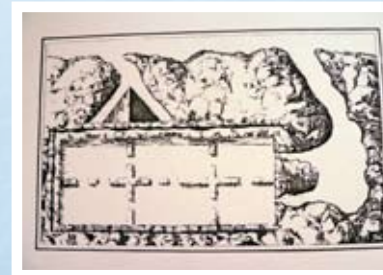
Els recipients ceràmics trobats en la Poble d'Ifac es poden dividir en dos grups si ens fixem en el seu acabat: la ceràmica vidriada (amb la seua superfície envernissada que produeix reflexos) i la ceràmica sense vernís. Sabries diferenciar-les en aquestes dues imatges que et presentem?



5

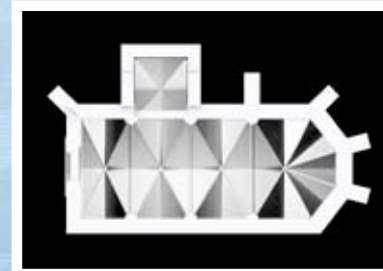
Ací tens dos dibuixos d'estructures arqueològiques dels jaciments de Calp. Podries dir quin tipus d'edificis són. Tria entre les opcions que et donem i justifica la teua resposta.

una església gòtica / una casa d'un ric iber
/ una piscifactoria o viver de peixos/ unes termes romanes



a

Es tracta de
.....perquè



b

Es tracta de
.....perquè

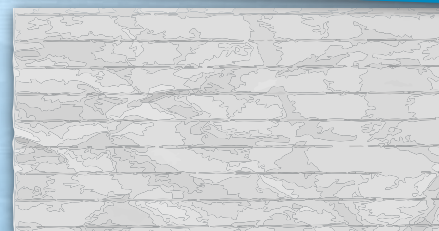
6 Si visites el museu o lliges alguna de les publicacions sobre les excavacions de l'església medieval d'Ifac hi trobaràs alguns termes específics relacionats amb l'arquitectura. T'exposem ara els noms d'algunes de les peces arquitectòniques que han aparegut a Ifac. Només has d'unir-la a la seua definició corresponent:

a	Cada una de les peces que componen una columna; col·locades una damunt d'una altra formen el fust o cos de la columna	tambor de columna	
b	És la peça central de la volta i a la qual van a parar tots els nervis	imposta	
c	Pedra de gran mida sobre la qual s'encaixa la porta perquè gire part superior de columnes o pilastres; sol tindre motius decoratius.	clau	
d	part superior de columnes o pilastres; sol tenir motius decoratius.	nervi	
e	Peça inferior d'una columna o una pilastra	llindar	
f	Arc de volta que en encreuar-se amb altres forma la volta de creueria gòtica;	base	
g	Motlura horitzontal que sobreix d'un mur	capitell	
h	Carreu en volada sobre el qual s'assenta un arc de la volta	cornisa	

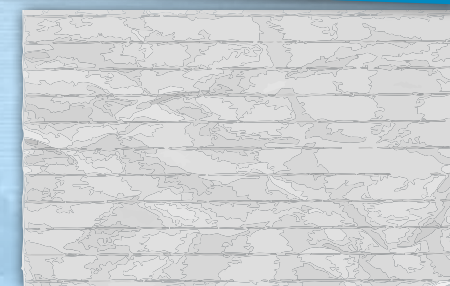
7 Relaciona aquests objectes amb el jaciment a què pertanyen :



Bany de la Reina



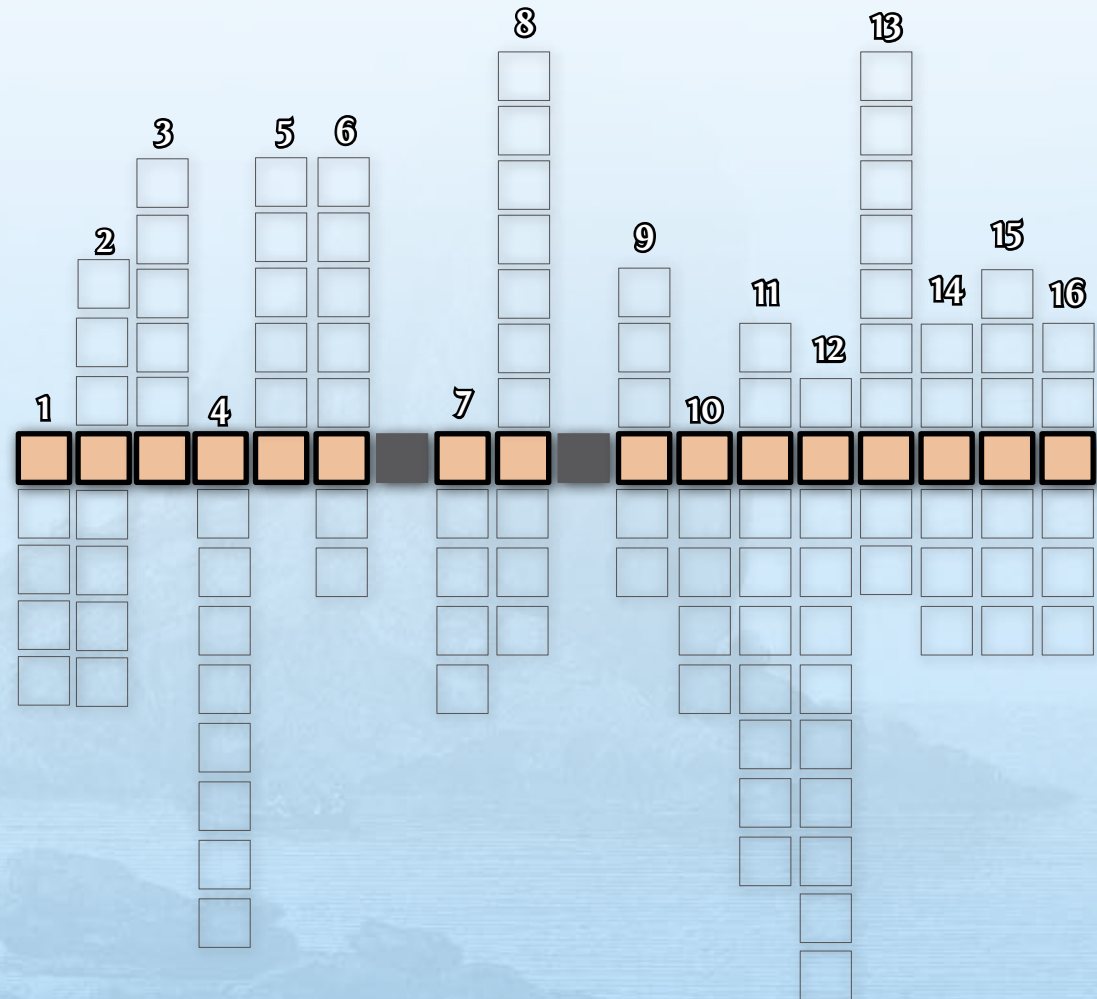
Pobla d'Ifac



8

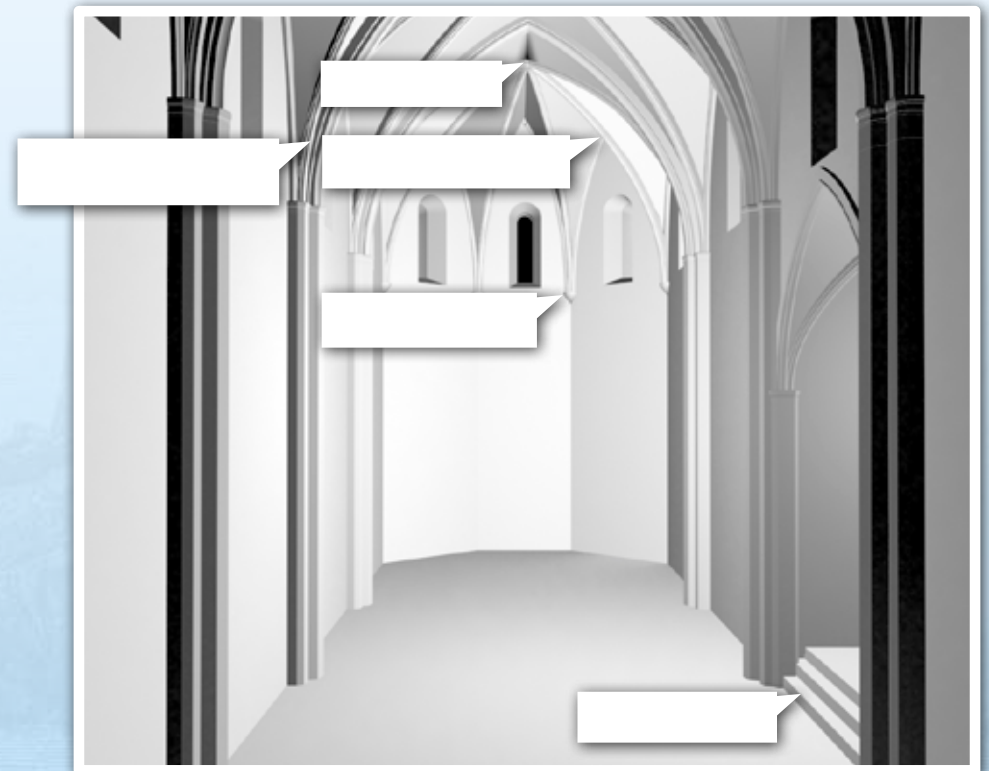
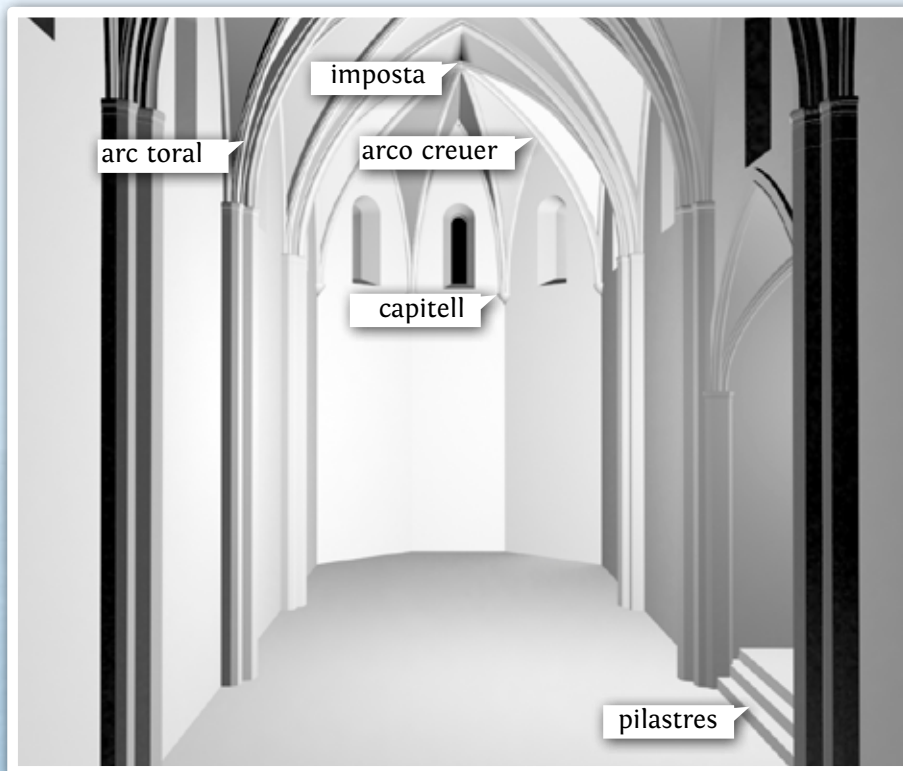
Resol aquests mots encreuats . . Si ho fas bé obtindràs el nom del cronista valencià del segle XVII a què fem referència a la pàgina 6. Ell esmenta per primera vegada els Banys de la Reina en la seua obra titulada “Dècades de la història de València”.

1. Salsa molt apreciada pels romans que s’obtenia dels rebu-
tjos del peix.
2. Un dels productes que s’hi transportava dins les àmfores.
3. Banyos públics romans
4. Pati o jardí porticat de la casa romana. A Calp se’n va
trobar un circular.
5. Diminuta peça de pedra que compon un mosaic
6. La Capella Sud de l’església medieval d’Ifac es cobria amb
voltes de...
7. Nom de la casa romana
8. Estructura consagrada a la realització del baptisme
9. Sinònim de piscifactoria
10. Enginy mecànic per al subministrament d’aigua. Hi ha
un bon exemple en Banys de la Reina.
11. Roger de Llúria va rebre del rei el títol de Senyor de ...
12. La tribu ibera que habitava els territoris de Calp i de tota
la província d’Alacant
13. Terme arqueològic usat per a designar un “cementeri”
14. La Pobla d’Ifac pertanyia a la Corona d’.....
15. Nom llatí de la ciutat romana de Dénia
16. Obra decorativa que recobreix els paviments de les cases
romanes més riques



9

Mira bé aquesta imatge de l'interior de l'església de la Mare de Déu dels Àngels d'Ifac. Hi ha tres errors. Intenta corregir-los en la imatge de la dreta.



10 Tria entre aquestes dues opcions :

1. La torre més antiga que els arqueòlegs han trobat en la comarca de Calp és.... ☐

- a) d'època medieval
- b) d'època ibera

2. En època romana, una població petita amb poques cases que depèn d'una ciutat major s'anomenava: ☐

- a) vicus
- b) municipium

3. El recorregut dins d'unes termes es feia de la manera següent: ☐

- a) segons l'època de l'any s'entrava per una o altra estança
- b) començaven primer per la sala freda, i continuaven per la temperada i finalment acabaven a la calenta. Per eixir recorrien el camí invers

4. Quan els arqueòlegs van excavar l'habitatge 1 dels Banys de la Reina van trobar uns soterraments. Açò es deu al fet que : ☐

- a) els romans tenien el costum de soterrar els seus morts prop d'ells, sota les cases
- b) els soterraments són d'una època posterior, quan la casa estava abandonada

5. El rei cristià que va conquerir els territoris de Calp era.... ☐

- a) Jaume I
- b) Pere III

6. El cementeri medieval d'Ifac s'ubicava.... ☐

- a) fora de la ciutat, però prop de la muralla
- b) dins de la ciutat, just davant de la façana de l'església

7. Las muralles medievals d'Ifac eren: ☐

- a) d'una alçària de més de 20 m, construïdes totes en pedra i sense torres
- b) d'una alçària de més de 10 m, construïdes amb pedra baix i tàpia dalt i amb 9 torres

8. La coberta de l'església gòtica de la Mare de Déu dels Àngels d'Ifac des de l'exterior tenia una forma: ☐

- a) de teulada a dues aigües
- b) de teulada plana

9. Gràcies a l'estudi dels soterraments del cementeri medieval d'Ifac sabem que els seus pobladors eren: ☐

- a) alts i forts i a penes tenien malalties, encara que morien molt joves
- b) d'una complexió mitjana, amb malalties en els ossos, articulacions i a les dents

10. Les guerres que van produir la destrucció d'Ifac van ser entre... ☐

- a) les corones d'Aragó i de Castella
- b) la Corona d'Aragó i els regnes musulmans

SOLUCIONS A LA PÀGINA 37

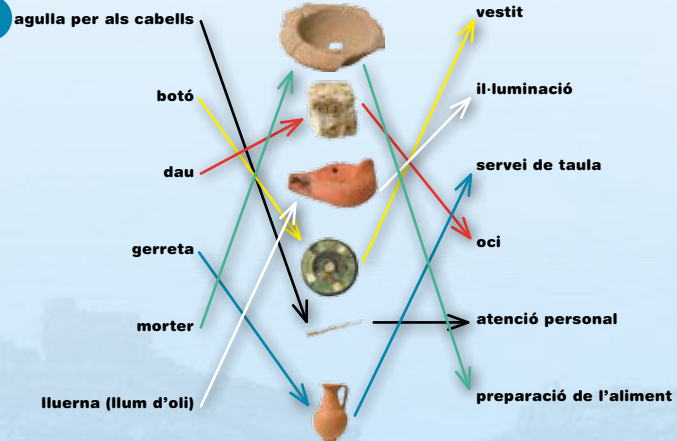
1



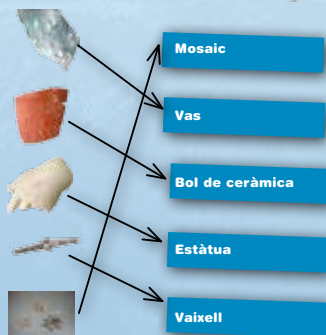
2

1 = activitat pesquera ; 2 = activitat agrícola ; 3 = activitats comercials

3



4



5

BANYS DE LA REINA: piscifactoria, mosaic, sènia, termes

POBLA D'IFAC: Roger de Llúria, torre campanari, muralles, volta de creueria

6

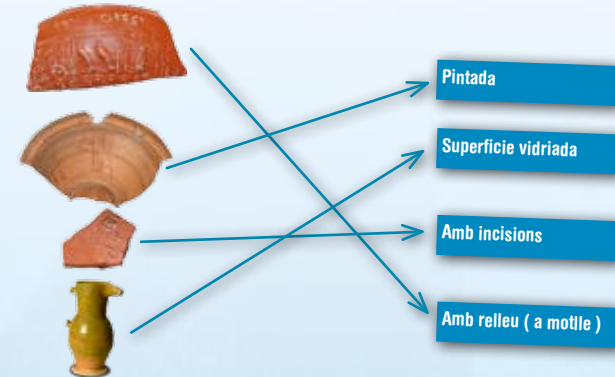
BOTÓ

SIVELLA

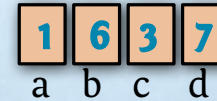
MONEDA

PUNTA DE LLANÇA

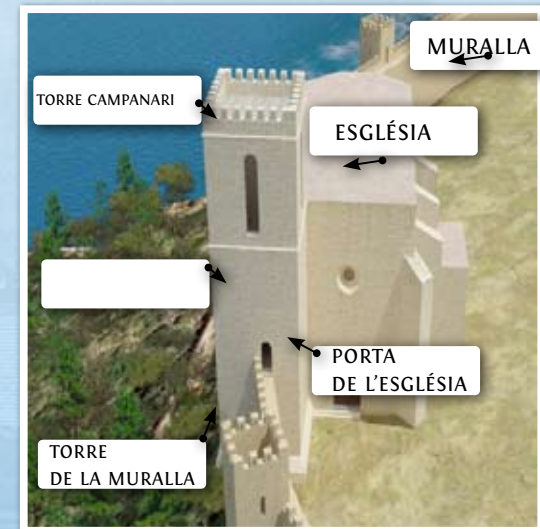
7



8



9



10

1 = b ; 2 = a ; 3 = a ; 4 = b ; 5 = a ; 6 = a ; 7 = b ; 8 = a ; 9 = b ; 10 = b

CALP - ARQUEOLOGIA I MUSEUS



SOLUCIONS DE SECUNDÀRIA

1 = iber ; 2 = romà ; 3 = medieval cristià



3 Opus tessellatum



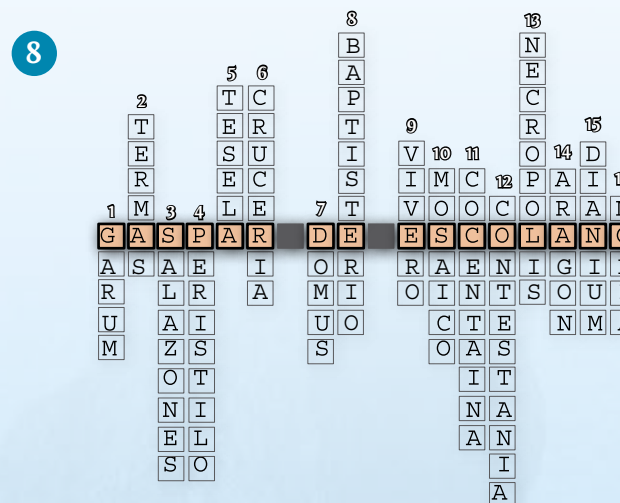
- 5
- a) ES TRACTA D'una piscifactoria PERQUÈ s'aprecien les basses intercomunicades i la comunicació del conjunt amb el mar.
- b) ES TRACTA D'una església gòtica PERQUÈ s'aprecia els trams de les naus amb les seues voltes i els contraforts exteriors.

6

tambor de columna	a
imposta	h
clau	b
nervi	f
llindar	c
base	e
capitell	d
cornisa	g

7 BANYS DE LA REINA : 1 - 3 - 4

POBLA D'IFAC : 2 - 5 - 6



10 1 = b ; 2 = a ; 3 = b ; 4 = b ; 5 = a ; 6 = b ; 7 = b ; 8 = b ; 9 = b ; 10 = a





CRÈDITS:

Director Gerent Fundació CV MARQ :
Josep Albert Cortés i Garrido

Director Tècnic MARQ :
Manuel Olcina Doménech

Director d'Exposicions del MARQ :
Jorge A. Soler Díaz

Supervisió tècnica:
Amparo González Martínez
Ana María ronda Femenía
José Luis Menéndez Fuelle

Texts Gabinet Didàctic MARQ :
Rafael G. Moya Molina
Gema Sala Pérez

Documentació, fotos i il·lustracions:
Catàleg de l'exposició "Calp. Arqueologia i Museu".

Traducció:
David Azorín

Disseny i maquetació:
VDH Comunicació © 2010

Impressió:
Impremta Diputació Provincial

